

AZ ERDÉLYI MAGYAR FALUSI TÁRSADALOM KUTATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

A népi kultúra iránti érdeklődés Európában a modern polgári nemzetek, nemzeti történelmek és kultúrák megteremtésének idején bontakozott ki, amikor az értelmiségiek tudományos szemléletét elsősorban a romantikus kultúrakoncepció határozta meg. Különösen Kelet-Európában, ahol megkésett a modern polgári államok kialakulása, ebben a lázas nemzetépítési korszakban az értelmiségiek nagy szerepet szántak a népi kultúrának a nemzeti kultúra megteremtésében. Ebben a korszakban a kutatások főként a szellemi kultúra vizsgálatára, tehát népmesék, mondák, hiedelmek, dalok és balladák összegyűjtésére irányultak, s csak a 19. század végén, elsősorban csak a szecesszió hatására kezdtek tudatosabban foglalkozni a díszített tárgyakkal, mivel elsősorban a népi díszítőművészet segítségével szándékoztak megalkotni egy új, nemzeti jellegű művészetet (Kósa L. 1989: 44–84, Malonyay szerk. 1907–1922).

Az európai néprajztudomány intézményesülése és kialakulása szorosan összefüggött a tudományok belső differenciálódásával, melynek eredményeképpen az irodalom- és a természettudományi stúdiumok mellett fokozatosan polgárjogot nyert a társadalomtudományi diskurzus és szemlélet is (Lepenies 2001). A néprajz első jelentősebb szintézise, mely a két világháború között készült, még csak két (tárgyi és szellemi) fejezetben mutatta be a népi kultúrát, mivel viszonylag későn, csak az 1930-as években kezdett egyre inkább körvonalazódni a paraszti társadalom szakszerű és módszeres kutatásának igénye.¹

A két világháború közötti korszakban, a Trianont követő évtizedekben jelentkező fiatal értelmiségi réteg elsősorban a parasztságban vélte megtalálni a magyarság megújulásának tartalékait. Az új értelmiségi generáció szemléletében a magyar nemzethez való tartozás tudata már szorosabban összekapcsolódott a falusi társadalom reális ismeretének igényével és a népi közösségek felé fordulással (Györffy 1939). A *népi írók* mozgalma, valamint a vele párhuzamosan kibontakozó magyar szociográfiai irodalom alapvetően ezt a tájékozódást tükrözte (Erdei 1938, 1940, 1941; Cseke 2001). Eredményeik nagy hatást gyakoroltak a fiatalabb etnográfus nemzedékekre is, akiket elsősorban arra serkentettek, hogy a paraszti társadalmat és kultúrát mindig egységében, komplex módon vizsgálják (Fél 1935, 1941, 1944, 1948). Az erdélyi társadalomnéprajzi kutatások kibontakozásában (a magyarországi eredmények mellett) nagy szerepet játszottak a francia, a német és a román szociológiai iskola eredményei is (Balázs S. 1979, Gusti 1976, Tönnies 1983, Venczel 1980: 137–141).

¹ *A Magyarság Néprajza* első kiadása 1933–1937 között jelent meg. Második bővített változatát Viski Károly szerkesztette (lásd Viski szerk. 1941–1943).

Az erdélyi társadalom kutatása a két világháború közötti korszakban

A nyugati nagyhatalmak az első világháborút lezáró békeszerződések alapján Erdélyt Romániának ítélték. A hirtelen kisebbségi helyzetbe került magyarságnak ebben az új politikai és társadalmi kontextusban gyökeresen újra kellett fogalmaznia saját helyét, jövőjét és szerepét.² A hatalmi és a politikai struktúrák radikális megváltozása nyomán a magyar értelmiségi és politikai rétegnek először is merészebben szembe kellett néznie az erdélyi régió igazi, reális etnikai, társadalmi és gazdasági szerkezetével. A többségi státusból hirtelen kisebbségi sorsba került erdélyi magyar értelmiségi elit, érdekes módon, ebben az új helyzetben már sokkal érzékenyebbé vált a társadalmi problémák iránt, mint korábban. Az idősebb nemzedék tagjai ezt az új politikai helyzetet azonban csak átmeneti, ideiglenes időszaknak vélték, s titkon annak megváltoztatására, tehát revíziójára készültek.

Miközben a közép- és az idősebb generáció tagjai nem tudtak szabadulni az államnemzeti koncepcióiktól, Erdélyben felnőtt egy olyan új magyar nemzedék, mely egyetemi tanulmányainak jelentős részét már a Trianont követő évtizedben végezte, tehát szocializálódását alapvetően meghatározta a fiatal román nemzetállam kisebbségekkel kapcsolatos napi gyakorlata és politikája. Ez az új generáció tudatosan és gyökeresen szakítani igyekezett a csodavárással, s határozottan új, cselekvő stratégiák kidolgozását kezdeményezte. (Venczel 1935b.)

A két világháború közötti évtizedek erdélyi magyar tudományos életét alapvetően az határozta meg, hogy a világháború végén a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Szegedre költözött, s Erdélyben államilag támogatott intézet nem foglalkozott a romániai magyar kultúra, történelem, társadalom szakszerű kutatásával. Mivel a fiatalok rendszeres anyanyelvű egyetemi képzése sem oldódott meg, a református, katolikus, unitárius egyházak elsősorban közös irányítás alatt álló „láthatatlan” kollégiumokban próbálták biztosítani a kolozsvári román egyetemen tanuló magyar hallgatók sokoldalú képzését. György Lajos, az 1928-ban létrehozott Tanulmányi Bizottság felügyelőjeként, különböző szemináriumokat szervezett a Kolozsvárt tanuló egyetemistáknak, elsősorban a hajdani magyar egyetem helyben maradt oktatóinak segítségével. Ezekben az egyházi kollégiumokban egyfajta alternatív egyetemi képzésben és megfelelő ösztöndíjban részesítették a legtehetségesebb diákokat, s ugyanakkor kineveltek egy olyan új értelmiségi réteget, mely képes volt szakszerű, rendszeres, tudományos feladatok elvégzésére is (Bárdi 1995: 110–114). Ezekben a kollégiumokban már cselekvő módon részt vettek azok az egyetemisták is, akik később a fiatalok által szorgalmazott erdélyi magyar kezdeményezések és mozgalmak (pl. *Erdélyi Fiatalok* és *Hitel* köre) meghatározó, vezető egyéniségeivé váltak.

² Kós Károly 1921-ben Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal közösen jelentette meg a *Kiáltó Szó* című röpiratát, melynek szerzői így fogalmaztak: „Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk...” (Lásd RMIL 1994 III.: 129.)

A két világháború közötti korszakban elsősorban az Erdélyi Múzeum-Egyesület próbálta pótolni (éppen saját kiadványaival, vándorgyűléseivel és gyűjteményeivel) egy magyarság- és kisebbségkutatással foglalkozó, államilag támogatott intézet helyét (Benkő 1993: 3–5).

A mostoha körülmények ellenére, csakhamar három olyan összefoglalás is született, mely a Trianon óta eltelt évek erdélyi történéseit próbálta évkönyv formájában bemutatni és értelmezni. Az első kiadvány címét, Győri Illés István, annak szerkesztője Apor Péter híres emlékiratától (*Methamorphosis Transylvaniae*) kölcsönözte, melyben elsősorban a romániai városi magyarság életének összefoglalására vállalkozott (Győri I. I. szerk. 1937). A második helyzetelemzés, Kacsó Sándor évkönyve, tudatosan a romániai magyar sors ismeretlen oldalait összegezte (Kacsó szerk. 1937), míg a harmadik, a Sulyok István és a Fritz László által készített összegezés már konkrét kérdőíves felmérésre alapozott, s elsősorban a romániai magyarság gazdasági, közösségi és művelődési életében bekövetkezett alapvető változásokat mutatta be (Sulyok–Fritz szerk. 1930).

Az évkönyvek mellett csakhamar megszülettek az első tudományos jellegű eredmények és helyzetfelmérések is. Jakabffy Elemér az 1930-as hivatalos romániai népszámlálás kritikáját végezte el (Jakabffy 1934), továbbá a Páll Györggyel közösen írt könyvében a bánási magyarság nagyon bonyolult helyzetét tárta fel a két világháború közötti időszakban (Jakabffy–Páll 1939). Szász Zsombor Budapesten jelentette meg a Romániához kapcsolt Erdélyről szóló helyzetjelentését (Szász 1927). Mikó Imre inkább a jogi megközelítést választotta, s tanulmányaiban a román alkotmány által szavatolt kisebbségi jogok nemzetközi összehasonlítását végezte el, miközben a kutatók figyelmét egyre inkább az erdélyi falusi magyar közösségek felé is fordította (Mikó 1932). A székelyföldi falvak szociális problémáira, az egyre súlyosbodó elszegényedési és migrációs folyamatokra elsősorban Böződi György figyelmeztetett nagy vitát kiváltó szociográfiai munkájában (Böződi 1938).

Önálló magyar tudományos intézetek hiányában a két világháború közötti erdélyi tudományos életben nagy mértékben felértékelődött a különböző folyóiratok szerepe. Mivel az *Erdélyi Múzeum*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos periodikája ebben a korszakban is megőrizte „akadémiai” jellegét, elsősorban a fiatalok által szerkesztett, mozgékonyabb kiadványok reagáltak érzékenyebben, dinamikusabban és kritikusabban a korabeli politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési eseményekre. Ezek közül azonban csak a Jakabffy Elemér által, 1922–1942 között szerkesztett *Magyar Kisebbség* vált nemzetközi szinten is számon tartott, elismert, színvonalas kisebbségvédelmi periodikává (Balázs S. 1995: 146).

Az 1930–1940 között megjelent *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat elsősorban az 1930-as évek erdélyi szellemi és társadalomtudományi vitáiban játszott fontos szerepet (RMIL 1981 I.: 483–485, Cseke 1988). A László Dezső és Jancsó Béla által szerkesztett periodika deklaráltan felvállalta a világnézeti semlegességet és az erdélyi falu szociális problémáira való odafigyelést, éppen ezért már indulásakor számtalan vitát gerjesztett. Ennek írói körét elsősorban azok a fiatal, protestáns értelmiségiek alkották, akik már

Románia keretében, tehát kisebbségi keretek között szocializálódtak, majd később igen jelentős szerepet vállaltak különböző erdélyi faluszemináriumok és kutatási pályázatok megszervezésében. Termékeny kapcsolatot tartottak fenn Dimitrie Gusti falumozgalmával is, de ugyanakkor elsősorban a vidéken élő magyar értelmiségi réteg helyét, küldetését, hivatását, szerepét és feladatait fogalmazták meg különböző kiadványaikban (pl. falufüzeteikben). (RMIL 1981 I.: 541; Gyallay-Papp 1931; Demeter B. 1931, 1932; Mikó 1932; Cseke 1988.)

Venczel József és Makkai László 1936-ban indította újra a Kolozsvárt alapított, *Hitel* című folyóiratot, mely egészen a második világháború végéig, 1944-ig működött. A kiadvány munkatársai elsősorban ahhoz a fiatal értelmiségi réteghez szóltak, mely alapvető felelősséget érzett az erdélyi magyarság sorsáért. A kiadványhoz tartozók cselekvő részt vállaltak a Vásárhelyi Találkozó megszervezésében is, s külön számot szenteltek annak bemutatására. Írásaikkal elsősorban reálisabb önismeretet, valamint szakszerűséget próbáltak meghonosítani az erdélyi értelmiségi magyar diskurzusokban. Szakszerű szociológiai, statisztikai és történeti megalapozottságú tanulmányaik a Romániához csatolt Erdély gazdasági, politikai, művelődési viszonyainak következetes, objektív, tudományos és valóság-hű bemutatását valósították meg. A folyóirat köré csoportosulók, Széchenyi István 1830-ban megjelent *Hitel*éhez hasonlóan, mélyreható, demokratikus reformokat sürgették a királyi Romániában is. (RMIL 1991 II.: 250–251; Venczel 1980, 1988.)

A kolozsvári magyar egyetemisták és fiatal értelmiségiek nagy népszerűségnek örvendő falukutató táborokat szerveztek a két világháború közötti időszakban (Venczel 1935a, 1993). Báró Bánffy Ferenc 1931 nyarán öt kiváló egyetemi hallgatót látott vendégül kolozsborsai birtokán. Ebben az első falujárásban Demeter Béla, Miklós András, Mikó Imre, Pálffy Zoltán és Szabó Géza vett részt, akik Borsa völgyének kilenc falujában vizsgálták meg a magyar falusi közösségek helyzetét.³ A következő csoportos kutatótábor Szabó T. Attila vezette 1936-ban, a kalotaszegi Bábonban. A kolozsvári egyetemi hallgatók 1941–1944 között, a „kicsi magyar világban” több alkalommal szerveztek csoportos alapkutatótást a Szolnok-Doboka megyei Bálványosváralján. Sajnos a Venczel József által következetesen és módszeresen megtervezett alapkutatótás eredményei, elsősorban a háborús események miatt, nem tudtak finalizálódni és önálló kötetben megjelenni, éppen ezért 1944 után szétszóródtak, egyéni műhelyekben vagy különböző intézmények levéltáraiban lappanganak. (Marosi 1941, Imreh I. 1967, Imreh I. szerk. 1978: 5–18.)

Észak-Erdély a második világháború idején, 1940–1944 között újból Magyarországhoz tartozott (lásd Balogh B. L. 2002). Ez az új politikai helyzet csakhamar új esélyt és keretet teremtett az erdélyi magyar tudományos élet számára is. A Szegedről visszaköl-

³ Ennek a falujárásnak eredményei elsősorban az *Erdélyi Fiatalok* füzeteiben tükröződnek (lásd Venczel 1935a, 1993).

tözött Ferenc József Tudományegyetem keretében nagy lendülettel indult a szakemberek képzése. A magyar állam jelentős támogatásával, viszonylag rövid idő alatt, változatos oktatási és tudományos intézményrendszer épült ki Erdélyben. Már 1940 őszen megalakították az Erdélyi Tudományos Intézetet, mely csakhamar szerteágazó történeti, nyelvészeti és néprajzi kutatások bázisává nőtte ki magát. Fontos szerepet játszott a Borsa-völgyben folyó kutatások megszervezésében, 1940–1945 között évkönyvet jelentetett meg, s mintegy 30 tudományos tanulmánykötetet adott ki. A nagy igényességgel összeállított kiadványokban, pár év alatt megjelentek azok a kutatási eredmények, felmérések és helyzetelemzések is, amelyek még korábban, a két világháború közötti évtizedekben születtek meg (például Mikó 1941).

Ezekben a zaklatott, háborús időkben, érdekes módon, újra a figyelem központjába kerültek az erdélyi magyar szórványközösségek. A protestáns értelmiségiek saját cselekvési programot dolgoztak ki a falusi diaszpórákban élő magyarság revitalizációjára (Imreh L. 1940). Közvetlenül a Bécsi Döntés után jelenhetett meg Vámszer Géza kötete a Szeben megyei Oltszakadatról, mely elsősorban a német nyelvsziget-kutatás hatása alatt született (Vámszer 1940, Weber-Kellermann 1986, Keményfi 2000). A korszak tudományos életét alapvetően meghatározó Venczel Józsefnek tulajdonítjuk annak az átfogó kutatási programnak a kidolgozását, mely 1942–1944 között kérdőívek segítségével, módszeresen felmérte az Észak-Erdélyben található magyar–román és román–magyar etnikailag vegyes családok helyzetét. A második világháború, s az azt követő ideológiai és politikai kontextus azonban sokáig megakadályozta és elnapolta a nagyon jelentős minőségű és mennyiségű, gondosan kitöltött kérdőív szakszerű feldolgozását. A hatalmas adatbázis sokoldalú elemzésére csak félévszázad múltán, az 1989-es fordulatot követő években, immár modern számítógépek segítségével kerülhetett sor (Tóth P. P. 1999).

Az 1940–1944 között folyó alapkutatások egyértelműen arra figyelmeztettek, hogy az 1918-at megelőző dualista korszak túlzott centralizációja végül is a különböző, Magyarországon élő etnikai csoportok közötti kapcsolatok terén csódhöz vezetett. Nagyon sok erdélyi magyar értelmiségi úgy érezte, hogy ebben az új korszakban megfontoltan újra kell fogalmazni Erdély anyaországhoz fűződő kapcsolatait. Az erdélyi értelmiségiek diskurzusai azt jelezték, hogy radikális paradigma- és szemléletváltásra van szükség, ami elsősorban a Budapestről küldött tisztviselők és vezetők kulturális, mentális más-sága, sajátos viselkedése miatt tudatosodott a hétköznapok szintjén. Az erdélyi magyar elit réteg szövegeiben ebben a korszakban egyre inkább központba került a szétfejlődés és a kisebbségi autonómiák kérdése is. Miközben az erdélyi értelmiségi réteg jövőről alkotott képében egyre dominánsabbá vált a falu idealizálása, sokan azt sürgették, hogy elnapolhatatlan feladat, egy határozottan nemzeti elkötelezettségű, mély hivatásérzettel felvértezett, új fiatal elit kinevelése.

Viski Károly vezetésével, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, már 1940-től megkezdődött a fiatal magyar néprajz szakos hallgatók képzése. Úttörő munkáját a Magyarországról érkezett Gunda Béla folytatta, aki Kolozsvárt is csakhamar meghonosította az európai néprajztudomány legújabb eredményeit. Döntő szerepe volt a funk-

cionalista társadalomszemlélet elterjesztésében, ugyanakkor, elsősorban balti (finn és svéd) példák alapján, kezdeményezte a kultúra térbeli tagolódásának rendszeres kutatását is. Gunda Béla 1941–1947 között Erdélyben olyan fiatal tudós nemzedéket nevelt fel, mely Kolozsvárról való távozása utáni évtizedekben is klasszikus értékű eredményeket tudott felmutatni. Habár a Gunda Béla nevével fémjelzett kolozsvári néprajzi iskola képviselői elsősorban a tárgyi kutatásokra koncentráltak, soha sem tévesztették szem elől a tárgyak szerves társadalmi, szellemi kontextusának vizsgálatát sem. Első ízben Gunda Béla hangsúlyozta Kolozsvárt a munkavégzéshez fűződő társadalmi kapcsolatok és intézmények szakszerű kutatásának jelentőségét (Gunda 1946). Hatására bontakozott ki dr. Kós Károly munkássága a 20. század második felében, aki elsősorban a termelő és a tárgyalgó falusi ember kapcsolatrendszerét igyekezett tanulmányaiban feltárni és bemutatni (Kós 1972, 1976, 1979, 1999, 2000).

Az erdélyi társadalomkutatások másik meghatározó személyisége az 1940-es években Bónis György volt. Ezt a széles európai műveltséggel rendelkező fiatal tudóst 1940-ben nevezték ki a kolozsvári tudományegyetemre, ahol egészen 1947-ig különböző jogtörténeti előadásokat tartott. Habár nagyon rövid ideig tartózkodott Kolozsvárt, mégis nagy szerepe volt abban, hogy Erdélyben elkezdődött és fokozatosan kibontakozott a népi társadalom szakszerű vizsgálata. Bónis György legfontosabb kutatásai elsősorban a népi jog, értékrend és erkölcs vizsgálatára összpontosultak. Kiváló egyetemi előadásaiban és megjelentetett tanulmányaiban nagy hangsúlyt fektetett a székely és a középkori jog kapcsolatának elemzésére, valamint a rokonsági és az örökösödési rend feltárására (Bónis 1942a, 1942b, 1942c, 1943). Kolozsvári éve alatt nemcsak terepmunkára sarkallta fiatalabb kollegáit, hanem arra is biztatta őket, hogy elsősorban megbízható, levéltári források alapján elemezzék és értelmezzék a régebbi korok társadalmi kapcsolatait, jogi értékeit és eljárásait.

Bónis György fiatal, kolozsvári tanítványainak (Imreh István, Kiss András, Tárkány Szücs Ernő) tudományos munkássága csak jóval később, a második világháborút követő évtizedekben bontakozott ki. Tárkány Szücs Ernő még Bónis irányítása mellett, itt Erdélyben, elsősorban Kalotaszegen kezdte el a népi jogszokások gyűjtését. Szerteágazó erdélyi terepkutatásait később magyarországi és európai párhuzamok feltárásával és bemutatásával folytatta. Érdekes tény, hogy az 1981-ben megjelentetett szintézisének legfontosabb tételeit legtöbbször erdélyi példákkal illusztrálta munkájában (Tárkány Szücs 1981).

Az erdélyi társadalom kutatása a szocialista korszakban

A kommunista és a totalitárius hatalom, már 1945-től, a hazai társadalom gyors átrendezésére, erőszakos homogenizálására törekedett, s éppen ezért is, egyáltalán nem volt érdekelt a társadalmi struktúrák reális átvilágításában, s nem szorgalmazta és nem támogatta azoknak szakszerű, tudományos vizsgálatát sem. Mivel a sztálinista hatalom hamarosan retrográd diszciplínának bélyegezte a szociológiát és a néprajztudományt, kemény eszközökkel megakadályozta azoknak intézményesülését. A néprajz egyetemi

oktatása Kolozsvárt már 1947–1949 között fokozatosan felszámolódott. Mivel a jelenkori társadalom folyamatainak módszeres vizsgálatára a szocialista korszak idején nem volt lehetőség, a kutatók jelentős része elsősorban a múltban kereste a „kulcsot” a recens folyamatok megértéséhez és értelmezéséhez.

Imreh István társadalomtörténeti kutatásai a 20. század második felében bontakoztak ki. Tudományos szemléletére nagy hatást gyakorolt az a francia történeti és szociológiai iskola, mely radikálisan szakított a társadalom vizsgálatának fesztivista jellegével, s egyre inkább a közösségek hétköznapjait állította a kutatások központjába. Másodsorban Ferdinand Tönnies közösségről és társadalomról alkotott felfogását vallotta és fogadta el (Tönnies 1983). Harmadsorban szemléletére jelentős hatást gyakorolt a Dimitrie Gusti által kidolgozott és vezetett román monografikus szociológia is (Gusti 1976, Balázs S. 1979). Venczel József tanítványaként cselekvően résztvett a Bálványosváralján szervezett, csoportos kutatásokban (Imreh I. 1967). Legfontosabb témái a következők voltak: (1) a székely falu társadalmának változása (Imreh I. közlése 1994, Imreh I. 1999), (2) a székely falusi intézmények (pl. falutörvények) fejlődése és szerepe (Imreh I. 1973, 1983), (3) az erkölcsi és a jogi értékrend változása Erdélyben (Imreh I. 1974, Imreh–Szeszka 1978, Imreh–Pataki 1992: 283–317).

Egyed Ákos kötetei elsősorban az erdélyi társadalom történeti fejlődését mutatják be. Tanulmányaiban főként arra keresi a választ, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítást követő polgárosodás és modernizáció milyen hatást gyakorolt az erdélyi falvak társadalomszerkezetének, organikus struktúráinak átalakulására (Egyed 1994b). Műveiben mindig árnyaltan értelmezte, hogy régiókban hogyan bontakoztak ki a polgári társadalom és a gazdasági élet specifikus intézményei (pl. hitelintézmények), s a piac szerepének megnövekedése végül is milyen radikális változásokat okozott az erdélyi falusi közösségek életmódjában (Egyed 1975, 1981, 1997, 2004). Egy másik kötetében pedig azt elemzi, hogy a székely falusi társadalom szerkezetében milyen alapvető változások történtek, milyen gyökeresebb fordulópontokat találunk mindennapi életükben a 17–19. századok idején (Egyed 2006).

Kiss András kolozsvári történész és levéltáros köteteit meg közleményeit elsősorban a napjainkban igencsak népszerű történeti antropológia szemléletének és módszereinek ösztönös alkalmazása jellemzi. Gazdag levéltári források segítségével nagyon alaposan dokumentált tanulmányaiban elsősorban Kolozsvár társadalomszerkezetének színességét, valamint specifikus intézményeit mutatja be (Kiss A. 1994, 2003). Következő kötetében már a hivatalos és a népi jog, valamint az erkölcsi értékrend működését, valamint a deviáns személyek büntetését elemezte színes történeti példák segítségével (Kiss A. 1998). Pál-Antal Sándorral együtt olyan forrásmunkát szerkesztett, melyben a boszorkányossággal megvádolt, deviánsnak tartott személyek társadalmi kapcsolatait tárta fel erdélyi levéltári dokumentumok révén (Kiss–Pál-Antal szerk. é.n.).

Az 1968-as csehszlovákiai események hatására Romániában Ceaușescunak is módosítania kellett korábban alkalmazott keményebb nemzetiségi politikáján és gyakorlatán. Az ideiglenes hatalmi lazítás ellenére, a közelmúlt legfontosabb eseményeivel (pl.

kulákozással, kollektivizálással) azonban továbbra is csak a szépirodalom foglalkozhatott. Például Sütő András nagysikerű, *Anyám könnyű álmot ígér* című dokumentumregénye rejtett írói eszközökkel végül is a sztálinista korszak kritikáját fogalmazta meg (Sütő 1972). Király László *Kék farkasok* című regénye, melyet a nem-felejtés és a rendteremtés szándékával alkotott szerzője, szintén a közelmúlt erdélyi magyar falujának árnyalt leírását teremtette meg (Király 1972). Ebben az ideológiai enyhülésben a társadalomtudományokon belül újra megerősödött a szociológia. Ezt a nyitást tükrözte a börtönjárt, meghurcolt Venczel József rehabilitálása, a kolozsvári egyetem szociológiai tanszéken való alkalmazása, valamint összegyűjtött tanulmányainak kiadása (Venczel 1980). Az Imreh István szerkesztésében, 1978-ban megjelent, *Változó valóság* című kötet már olyan szociográfiai tanulmányokat adott közre, amelyek elsősorban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálását kísérő társadalmi folyamatokat (pl. városra történő migrációt követő beilleszkedési nehézségeket, tehát a mesterséges iparosítás és erőltetett urbanizáció következményeit) mutatták be (Imreh I. szerk. 1978).

Aradi József, Gáll Ernő, Imreh István, Nagy Olga és Péntek János irányítása mellett 1978 őszén, Kolozsvárt megkezdte működését a *Korunk* című folyóirat társadalomnéprajzi köre (Borbély É. 2001). Ebben a csoportosulásban elsősorban olyan fiatal egyetemisták vettek részt, akik néprajzi, szociológiai és antropológiai módszerekkel szándékoztak vizsgálni Erdély társadalmának felgyorsult változását. A folyóirat szerkesztőségében hetente szemináriumokat, megbeszéléseket szerveztek meghívott rangos előadók részvételével. Ezekon a közös vitákon elsősorban a következő témákat tárgyalták: etnikai mobilitás erdélyi magyar szórványokban, ingázás, tinédzserek értékorientációja, családszerkezet átalakulása, értelmiségi sorsok, individualizálódás, egykézés, kalotaszegi falvak elnéptelenedése és elöregedése, erdélyi városok hagyományos etnikai szerkezetének megváltoztatása stb. Ennek a szellemi műhelynek a hatására a *Korunk* folyóirat Évkönyve 1982-ben *Metamorphosis Transilvaniae* címmel jelent meg, s benne a szerzők elsősorban az előbb felsorolt témákat tárgyalták (Herédi szerk. 1982). A folyóirat szerkesztőségében működő csoportosulás 1979-ben alap kutatásokat kezdeményezett Kolozsvár lebontásra ítélt hóstátjaiban és a mezőségi Magyarországon. Ennek a körnek a hatására született meg később Pillich László könyve a kolozsvári hóstáti magyar közösségek felszámolásáról, valamint a város hagyományos etnikai, társadalmi és kulturális szerkezetének erőszakos megváltoztatását kísérő jelenségekről (Pillich 1985).

Egyed Péter 1984-ben szerkesztette a *Változó valóság* című szociográfiai tanulmánygyűjtemény második kötetét. A kiadvány szerzőinek jelentős része az 1968-as ideológiai nyitás után végezte szociológiai tanulmányait, éppen ezért új fogalmi- és szaknyelvet, korszerű módszereket honosítottak meg írásaikban. A kötet elsősorban az 1962-es romániai kollektivizálást követő migrációs folyamatok demográfiai, társadalmi és kulturális hatásait elemzi városi terepen végzett alap kutatások segítségével. A szakszerűen elkészített dolgozatok részletesen elemzik például a Korond melletti atyhaiak temesvári közösséget, a kolozsvári Hóstát magyar népességének szerkezeti alakulását, az egykézés elterjedését, a falusi népesség fogyását, elöregedését, a városi lakosság számának

hirtelen megnövekedését kísérő jelenségeket, a társadalmi mobilitást, az ingázás hatásait, valamint a falun dolgozó értelmiség életmódját, fluktuációját. (Egyed szerk. 1984.)

Nagy Olga 1974–1978 között Havadon szervezett komplex falukutatást, a korábbi erdélyi meg magyarországi monografikus kutatások hatására és mintájára. A havadi vizsgálat koncepciójának kidolgozásában Nagy Olga jól hasznosította az Átányban és a Varsányban végzett csoportos kutatások eredményeit (Bodrogi szerk. 1978, Fél–Hofer 1997). Sajnos, a havadi vizsgálatok eredményei csak megkésve jelentek meg, s az ezredfordulóra időközben elavultak a negyedszázaddal korábban gyűjtött anyag értelmezései és értékelései (Nagy O szerk. 2000 és 2002).

Az erdélyi magyar kutatók, elsősorban Salamon Anikó kezdeményezésére, az 1970-es években egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a népi önéletírások, elmesélt élettörténetek kutatására. Ez az irányzat voltaképpen a magyar folklorisztika korábbi, iskolát teremtő kezdeményezéseit folytatta tovább, mely az egyéniség kivételes szerepét hangsúlyozta. Az arctalan tömeg helyett ennek a módszernek a szorgalmazói elsősorban arra figyeltek, hogy a falusi társadalom szűkre szabott hálóján belül az egyének hogyan konstruálhatják meg életpályájukat. Az egyéniség szerepének bemutatását teljesítette ki a Nagy Olga szerkesztésében 1975-ben megjelent Győri Klára által leírt élettörténet (Győri K. 1975). Mivel a Széken élő asszony nyíltan feltárta egy önmagába bezárkózott mezősi falu szemérmesen elrejtett, belső titkait, csakhamar nagy vitát váltott ki a kiadvány megjelenése. Utána hamarosan még öt életrajz jelent meg, a bukaresti Kriterion Könyvkiadó gondozásában (Salamon szerk. 1979). Majd Pillich László és Vetési László szerkesztésében, újabb népi önéletleírásokat olvashattunk (Pillich–Vetési szerk. 1987). Szintén Nagy Olga rendezte sajtó alá Kocsis Rózsi önéletleírását, aki elsősorban arról vallott írásában, hogy a falusi, zártabb közösség szorításában élő parasztasszony hogyan próbálja megvalósítani saját álmait, elképzeléseit, személyiségét (Kocsis 1988). A Kibédén élő Ráduly János 1987-ben jelentette meg a gazdai szolgák elmesélt élettörténeteit (Ráduly 1987). A kötet megjelentetése nagy vitát váltott ki, mely elsősorban a Bukarestben megjelenő *A Hét* című folyóirat hasábjain bontakozott ki, s végül is egyértelműen tisztázta az elmesélt élettörténetek dokumentumértékét és korlátait, valamint az oral history módszer alkalmazásának buktatóit (Biró A. 1987).

Nagy Olga munkássága nagy hatást gyakorolt az erdélyi társadalomnéprajz kiteljesedésére. Pályájának elején még népmesék gyűjtésével foglalkozott, később azonban felfedezte az önéletírásokban, elmesélt élettörténetekben rejlő újabb kutatási és értelmezési lehetőségeket is. A széki Győri Klára és Kocsis Rózsi példája azt erősítette meg benne, hogy az erdélyi magyar falvak társadalmában az asszonyok nagyon specifikus helyet foglaltak el, s rendszerint csak szűk korlátok között tudták megvalósítani az önmagukban rejlő lehetőségeiket és képességeiket. Következő köteteiben elsősorban azt mutatta be, hogy a falusi asszonyok hogyan élték meg érzelmi, szerelmi életüket, s az egyéniség jogait kereső, deviánsnak tartott személyekre hogyan sújtott le a falusi társadalom zárt világa (Nagy O. 1977, 1983, 1994). Amikor a gyorsan modernizálódó nyugati társa-

dalmakban megkezdődtek a feminista mozgalmak és kutatások, Nagy Olga azoktól függetlenül, szinte ösztönösen rátalált a hasonló témákra és értelmezési lehetőségekre. Saját eredményeit hamarosan külön kötetben szintetizálta, mely az erdélyi asszonysors monografikus igényű, kitűnő összefoglalása (Nagy O. 1988). Nagy Olga egész munkássága azt bizonyítja, hogy a paraszti erkölcs és értékrend mennyire változó társadalomra és kultúrára épül. Nagyszabású szintézisében éppen a közösségi normák, törvények szorításában élő parasztemberek dinamikus élet- és értékrendjét vizsgálta meg (Nagy O. 1989). Ezt a munkáját az erdélyi magyar társadalomnéprajz egyik csúcsteljesítményének tartjuk. Idegen nyelvű változata bizonyára az európai néprajz méltott társadalomnéprajzi összefoglalója lehetne.

A romániai magyar társadalom kutatása az 1989-es rendszerváltás után

Az 1989-es romániai változások utáni évtized társadalomnéprajzi és antropológiai kutatásait alapvetően meghatározta a rendszeres néprajzi és szociológiai oktatás újraindulása és kibontakozása, valamint egy alternatív jellegű kutatói és oktatói intézményrendszer (pl. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza János Néprajzi Társaság, magyar nyelvű szociológiai és antropológiai csoportok a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, valamint a Max Weber Szociológiai Szakkollégium) kialakulása.

Péntek János a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén 1990 szeptemberében beindította a magyar néprajz egyetemi oktatását, mely a 2000/2001-es tanévtől kezdődően már főszakként működik. A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék végül is több mint tíz esztendő után, csak 2002-től kezdte meg önálló tevékenységét. Elsősorban ez az intézmény biztosítja az erdélyi magyar néprajzos szakemberek egyetemi képzését. A kolozsvári néprajzi tanszék háttérintézményével, a Kriza János Néprajzi Társasággal együtt már 1991-től olyan rendszeres alapkutatásokat szervezett, melyek elsősorban az erdélyi és a moldvai magyar falusi közösségek társadalomszerkezetének átalakulását dokumentálták.

A tanszék és társaság már 1991-től kezdődően, elsősorban Pozsony Ferenc és Tánczos Vilmos irányításával széleskörű jelenkutatást kezdeményezett a moldvai csángó falvakban (Tánczos 1996, 1997; Pozsony szerk. 1997, 1999; Kinda–Pozsony szerk. 2005). Második jelentős programjuk az erdélyi magyar szórványközösségek család- és társadalomszerkezetének vizsgálatára irányult (Pozsony–Szabó szerk. 2004). Keszeg Vilmos kezdeményezésére és irányításával az erdélyi magyar szórványlelkészek életútját, a régi arisztokráciáról forgalmazott képet, valamint a népi specialisták társadalmi szerepét vizsgálták meg az életrajzi és narratológiai módszerekkel (Keszeg szerk. 2001, 2005). Pályakezdő, fiatal néprajzkutatók elsősorban az 1989 után kibontakozó társadalom- és gazdaságszerkezeti átalakulásokat, a modernizációt, a gazdasági élet etnicizálódását és

a globalizációt kísérő életmódváltozásokat vizsgálták (Kinda 2011, 2017a, 2017b; Peti-Szabó szerk. 2006; Szabó 2009, 2013).

A Kriza János Néprajzi Társaság számtalan társadalomnéprajzi jellegű konferenciát szervezett a rendszerváltozást követő évtizedekben, Erdély különböző településeiben. Ugyanakkor kiadványaiban is nagy hangsúlyt fektetett a legújabb társadalomnéprajzi eredmények megjelentetésére és megismertetésére. A Társaság azonban fokozatosan a kolozsvári tanszéken folyó néprajzi oktatás háttérintézményévé is vált, szakkönyvtára, archívuma, infrastruktúrája, könyvsorozatai elsősorban a néprajz szakos egyetemisták, valamint pályakezdő fiatal kutatók munkáját segíti elő. A két intézmény 1991-től rendszeres alapkutatásokat kezdeményezett a Moldvában élő csángók társadalom- és családszerkezetének, akkulturációjának, valamint identitásának szakszerű vizsgálatára. A csoportos kutatásokból fokozatosan számos kötet is megjelent (lásd Tánzos 1996, 1997; Pozsony szerk. 1997, 1999; Kinda–Pozsony szerk. 2005; Ilyés–Pozsony–Tánzos szerk. 2006; Ilyés–Peti–Pozsony szerk. 2008a, 2008b; Kinda 2010; Peti 2008, 2012).

A romániai rendszerváltozást követő gazdaság- és családszerkezeti kutatásokat elsősorban a Kolozsvárra meghívott magyarországi vendégtanárok (pl. Benda Gyula és Sárkány Mihály) előadásai serkentették. Kiemeljük, hogy Kotics József rendszeres történeti-antropológiai előadásai az erkölcsi értékrend és gyakorlat folyamatos változásának stúdiumait inspirálták (Bokor 1999, 2005, 2006, 2013; Kinda 2005, 2006c, 2010; Szőcsné Gazda 2001). Szintén Benda Gyula és Kotics József kezdeményezésére bontakoztak ki Erdélyben a keresztelési, házassági és a temetési anyakönyvek, írott források felhasználásán alapuló családszerkezeti kutatások, melyek árnyaltabban mutatták be a polgárosodás, a modernizáció és a kultúraváltás hatásait (Pozsony–Szabó szerk. 2004). Az írott források és a terepen készített életinterjúk segítségével kibontakozó családvizsgálatok végül is feltárták a nemzedéki, nemi kapcsolatok és szerepek gyökeres átalakulását, a gyermekek szocializációjának radikális átrendeződését, az egyre szélesedő, tömeges mobilitási gyakorlatok hatását, az elzárt települések lakosságának előregedését, elnéptelenedését, intézményrendszerének csendes leépülését stb. (Pozsony 2000a, 2000b, 2007b; Turai 2002, 2003, 2004a, 2004b, 2005).

Az erkölcsi értékrend vizsgálata, elsősorban a rendszerváltozás után, népszerű azerdélyi néprajzkutatók körében is. Barabás László korábbi kutatási eredményei azt jelzik, hogy az egyház milyen szerepet játszott a falusi társadalmak erkölcsi értékrendjének modellálásában, ellenőrzésében és a deviánsok kezelésében (Barabás 1994). Bokor Zsuzsa 18. századi perek írott anyagai alapján elemezte a különböző torjai társadalmi rétegek közötti kapcsolatokat és érdekelletéteket (Bokor 1999). Szőcsné Gazda Enikő pedig az orbaiszéki református esperesség által készített vizitációs jegyzőkönyvek alapján mutatta be, hogy a 17–19. századokban hogyan változott meg a székely falvak erkölcsi értékrendje (Szőcsné Gazda 2001). Kotics József elsősorban azt vizsgálta, hogy a modernizáció és az individualizáció hogyan strukturálta át az archaikus moldvai csángó falusi közösségek erkölcsi rendszerét, s a társadalmi kontrollnak milyen szimbolikus és közösségi formái élnek ott napjainkban (Kotics 2001).

Hajdú Farkas Zoltán tanulmányaiban és köteteiben, elsősorban a szimbolikus antropológia eszköztárával és módszereinek segítségével kutatta a kölcsönös segítség és intézményeinek, a székely kalákának, valamint a szász Nachbarschaftnak a rejtettebb társadalmi funkcióit, jelentéseit, analógiáit és különbségeit (Hajdú F. Z. 1986, 1993, 1994, 2001). Az 1989-es romániai változások után több magyar és román nyelvű összefoglalás is megjelent a székely és a szász falvak reciprocitáson alapuló kapcsolatairól, intézményeiről, a kalákákról és a szomszédságokról (Pozsony 1997a, 1998: 17–36; Mihailescu red. 2003). Pozsony Ferenc több dolgozatában mutatta be az erdélyi magyar és szász településekben működő szomszédság-, legény-, leány- és asszonyegyletek jellegzetes struktúráját, funkcióját, szimbolikus szerepét, működését, párhuzamait és kölcsönhatásait (Pozsony 1992, 1995, 1997a, 1997b).

Az 1989-es rendszerváltozás után Romániában viszonylag lassan és nehézkesen, de megkezdődött a szántóföldek, kaszálók, legelők és erdők fokozatos visszaszolgáltatása. Ez a folyamat csakhamar korábbi kapcsolatrendszerek és intézmények újraéledését, valamint vizsgálatát tette időszerűvé meg lehetővé. Kiemeljük, hogy a rendszerváltozás után elsősorban Bárh János és Garda Dezső foglalkozott rendszeresebben a székelyföldi társadalom belső tagoltságával, a hegyi tanyak kialakulásával, a közbirtokosságok funkcióival, szerkezetével és működésével (Bárh szerk. 1998; Bárh 2001, 2006, 2007; Garda 1978, 1994, 1998, 1999, 2002, 2003).

Nagy Olga társadalomnéprajzi kutatásait elsősorban Salat Zakariás Erzsébet folytatta tovább az 1990-es években. Megjelentetett disszertációjában elsősorban az erdővidéki magyar asszonyélet és sors sajátosságait vizsgálta meg. Monográfiájában az angol-szász antropológia legújabb eredményeinek segítségével elemezte a nemi csoportok és szerepek működését Erdővidéken. Könyvében árnyaltan értelmezte az asszony helyét a székely családban, háztartásban, a gazdasági és a rituális életben, valamint a rokonság és a lokális társadalom hálójában (Zakariás 2000). Második kiadványa a moldvai csángó asszonyok hétköznapi életvilágát mutatja be magyar, román és angol nyelvű tanulmánysszövegek, valamint dokumentumértékű illusztrációk, fényképek segítségével (Zakariás 2006a). Harmadik egyéni kötete a hagyományos társadalmakra jellemző asszonyi tudás szerveződését és működését tárja az olvasók elé (Zakariás 2006b).

Keszeg Vilmos azt vizsgálta meg, hogy egy mezőszéki asszony levelezése hogyan tükrözi annak kapcsolathálóját, kommunikációs kísérleteit és gyakorlatát (Keszeg 1996a). Más kutatások feltárták azt is, hogy a vénleányok mennyire marginalizált helyet foglaltak el a szüntelenül változó erdélyi falusi társadalmában, továbbá milyen eljárásokkal „kezelték” őket (Pozsony 2000c). Más vizsgálódások pedig éppen azt mutatták be, hogy a zártkörű asszonymulatságok, egyfajta biztonsági szelepként, hogyan segítették elő az aszimmetrikus férfi–női viszony stabilizálását, s a polgárosodás hatására a leányok és az asszonyok milyen specifikus egyesületeket hoztak létre (Pozsony 1992, 1995).

Az erdélyi családok szerkezetével, társadalmi és etnikai mobilitásával, a rokonsági terminológiával kapcsolatban Erdélyben is születtek figyelemre méltó eredmények. Például a magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásáról Lőrinczi Réka készí-

tett kismonográfiát (Lőrinczi 1980). A Dél-Erdélyben élő bürkösi magyarok és szászok családszerkezetét és etnikai mobilitását Vetési László vizsgálta meg módszertani szempontból újszerű, példaértékű tanulmányaiban (Vetési 1978, 1982). Az anyakönyvek segítségével végzett családrekonstrukciós vizsgálatok erdélyi eredményei csak a rendszerváltozás után kezdtek szórványosan megjelenni. Például Dimény Attila a Kézdivásárhely szomszédságában fekvő Oroszfaluban elemezte az endogám és exogám házasságok alakulását (Dimény 1999). Sorina Paula Bolovan pedig a 19–20. századok idején vezetett anyakönyvek segítségével vizsgálta meg és hasonlította össze három Kolozs megyei falu (Erdőfalva, Kisesküllő és Körösfő) családszerkezetét (Bolovan 1999). A kolozsvári magyar néprajzi műhelyben, Pozsony Ferenc irányítása mellett, Ágoston Palkó Emese Sztána, Zsobok és Kispetri, Bánházi Emőke Margitta, Szabó Márta Magyarlapád, Jakab Ágnes pedig Kőröspatak anyakönyveit dolgozta fel. Az egyházi és az állami levéltárakban megőrzött keresztelei, házassági és temetési összeírások segítségével voltaképp bemutatták egy-egy településen élő lakosság számának természetes gyarapodását vagy fogyását, valamint a felekezeti, a lokális és az etnikai endogámia/exogámia alakulását (Pozsony–Szabó szerk. 2004).

A kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság keretében folyó családszerkezeti kutatások elsősorban a szórványhelyzetben élő magyar közösségek mobilitási kísérleteire és gyakorlataira összpontosítottak, de feltárták a lassan elnéptelenedő falvakban teljesen magukra maradt öregek társadalmi, gazdasági helyzetét, mindennapi életét és jövőképét is (Kovács 2000; Pozsony 2000a, 2000b; Turai 2003). Az idős generációk kutatásához hasonlóan (a szerény eredmények ellenére) továbbra is elhanyagolt Erdélyben a fiatal nemzedékek komplex, alaposabb vizsgálata (Pozsony 1997b; Rostás 1989; Veres szerk. 2000, 2001). A legjelentősebb eredmény Gazda Klárától származik, aki az esztelneki székely kisgyermekek társadalomba való belenevelődéséről írt komplex, rendszeres monográfiát (Gazda K. 1980). A kolozsvári magyar szociológusok közül elsősorban Veres Valér kutatásai irányultak a romániai fiatalok helyzetének, identitásának és jövőképének feltárására (Rostás 1989; Szabó–Bauer–Laki–Nemeskéri szerk. 2002; Horváth 2003, 2004; Veres 2004b; Csata–Erdei–Gábor–Nagy Bernáth–Pap–Veres 2005).

A néprajzi és társadalomtörténeti kutatások pontosan bemutatták, hogy a 20. század idején az erdélyi falusi és városi lakosság milyen gyökeresebb életformaváltáson ment át (Diószegi–Süle szerk. 1990). Míg a második világháborúig egy viszonylag lassúbb ütemű polgárosodás modellálta az erdélyi magyarság életét, addig a szocialista korszakban a hatalom mesterségesen gerjesztett, erőszakos modernizációs folyamatot indított el (Gagy 2004a; Oláh 2001, 2004; Peti–Szabó szerk. 2006). Ennek a szocialista modernizációnak szerves részét képezte a falusi agráriumban dolgozó népesség számának viszonylag gyors leredukálása, a falusi települések lakosságának számbeli csökkenése, a városok mesterséges industrializációja, a fiatalok tömeges beköltözése ipari centrumokba, ahol már teljesen új kulturális modelleket sajátítottak el (Benedek 2000; Bodó B. szerk. 1997a, 1997b, 1998a; Csedő–Ercsei–Geambaşu–Pásztor 2003, 2004). Az

1989-es rendszerváltozást követő években Romániában nagyon gyors társadalmi, gazdasági és politikai változások zajlottak le, s ezek a hirtelen modernizációs és globalizációs folyamatok szintén gyökeres életformaváltást idéztek elő. Az individualizáció elsősorban a modernizáció hatására teljesedett ki az erdélyi településekben, ahol fokozódott a lokális közösségek szétesése, beszűkültek a rokoni és a családi kapcsolatok, s a hagyományos nemi meg nemzedéki szerepek, kapcsolatok pedig gyökeresen megváltoztak (Pozsony 2000b, 2003a; Turai 2004a, 2004b, 2005).

Mivel a második világháborút követően a szászok tömegesen eltávoztak, s helyükre pedig elsősorban regáti románok és cigányok költöztek. Ennek a migrációs gyakorlatnak a hatására gyökeresen átrajzolódott Erdély etnokulturális szerkezete. Az erdélyi magyar értelmiségiek diskurzusaiban 2000 után már egyre fontosabb helyet foglal el a Székelyföld és a tömbmagyarság közötti szórványok helyzete. Az erdélyi szórványközösségek szakszerű vizsgálatában még nagyon sok kérdés megoldatlan, elvégezetlen (Vetési 2001, 2002). A *Magyar Kisebbség* és az *Erdélyi Múzeum* című periodikák 2000-ben külön számot jelentettek meg az erdélyi magyar szórványokkal kapcsolatos vizsgálatok eredményeinek bemutatására.⁴

A rendszerváltozást követő másfél évtizedben a romániai társadalomkutatók kiemelten nagy figyelmet szenteltek az erdélyi szórványközösségek kutatásának. A különböző tudományos műhelyek sorában a Diaspora Alapítvány, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Kriza János Néprajzi Társaság, az MTA Nemzeti- és Etnikai Kisebbségkutató Intézete számos konferenciát szervezett, különböző tanulmányköteteket jelentettek meg. A különböző egyéni és csoportos alap kutatások rámutattak arra, hogy a magyarság Erdélyben már a 18. század idején gyakorlatilag számbeli kisebbségbe került (Veres 2002a). Az etnikai homogenitását megőrző Székelyföld és Partium között a magyarság már csak nyelvszigetekben, egyes településekben és abszolút kisebbségben él (Kiss T. 2003, 2004a, 2004b; Tánzos 1998; Varga E. 1995, 1998a, 2002).

A magyar értelmiségi és politikai réteg csak a 19. század végén kezdett foglalkozni a régió etnikai szerkezetének gyökeres megváltoztatásával, majd az első világháború után, amikor elveszítette a politikai hatalmat, döbbenetesen konstataálta, hogy Erdély reális etnikai szerkezete merőben eltérő attól, mint ahogy azt korábban vélte. A román hatalom 1920 után tudatosan meg akarta változtatni a régió etnikai struktúráját, amit előbb csak városokban sikerült megvalósítania. Egészen a második világháború végéig a magyar arisztokrácia megőrizte gazdasági hatalmát és létalapját Erdély vármegyei részein, éppen ezért támogatni tudta az ott élő magyar kisebbség oktatási, művelődési és egyházi intézményeit (Diószegi–Süle szerk. 1990: 11–44). A magyar nemesi családok a második világháború utáni évtizedekben ezt a szerepüket hirtelen elveszítették, s emiatt is tovább fokozódott a szórványokban élő magyar családok magáruitaltsága (Kovács-Kiss szerk. 2003).

⁴ Lásd a *Magyar Kisebbség* VI/2. és Erdélyi Múzeum LXII/3–4. számát.

A bukaresti totalitárius hatalom a második világháború után tudatosan és erőszakos eszközökkel megváltoztatta az erdélyi városok korábbi, szervesen kialakult etnikai szerkezetét. Az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben az erdélyi magyar szórványközségekből is jelentős migráció indult román többségű és jellegű városokba. A fiatalok városi adaptációja csakhamar visszahatott a kibocsátó falusi közösségekre is (Bodó–Oláh szerk. 1997; Bodó J. szerk. 1998; Oláh 2001, 2004). A felsorolt folyamatok csakhamar előidézték a magyar közösségek fokozatos fogyását, előregedését, intézményrendszereinek leépülését. Az erdélyi magyar értelmiségi és politikai elit réteg diskurzusaiban a szórványosodás sokszor szorosan összekapcsolódott a *csángósodás* fogalmával, ami voltaképp egy olyan folyamatot jelöl, amikor saját egyházi, művelődési és oktatási intézmények, valamint belső értelmiségi réteg hiányában felgyorsul és kiteljesedik egy magyar közösség gazdasági, társadalmi, nyelvi, művelődési, egyházi és tudati betago-
lódása az őt körülvevő többségi csoportba (Peti 2007).

A különböző demográfiai és szociológiai kutatások azt is feltárták, hogy miközben radikálisan megváltozott Erdély etnikai, felekezeti, kulturális térképe és szerkezete, a Székelyföld fokozatosan hatalmas nyelvszigetté változott (Tánczos 1998). Ezek a makroszinten lezajlott politikai, demográfiai és etnikai változások alapjaiban átrendezték a különböző erdélyi etnikai csoportok korábban működtetett kapcsolatrendszerét és viszonyát is. A falusi és a városi szórványokban, különösen a kollektivizálást kísérő migrációs gyakorlat után, felgyorsult és kiteljesedett a kulturális, nyelvi asszimiláció meg a tudati betago-
lódás (Vetési 1999, 2001, 2002). Az egyre sűrűbbé vált találkozások, kapcsolatok, a másik közösségbe való intenzívebb átjárás révén, a másik csoportból származó specialisták szolgáltatásainak fokozódó igénybevételével, a szomszédos kultúra, szokások megismerésével még a Székelyföldön élő magyar közösségekben is jelentős a többségi román közösség gazdasági, nyelvi, kulturális, felekezeti és morális hatása (Keszeg 1996b; Pozsony 1998, 2000a).

A második világháború végén a városi zsidó közösségek megsemmisítése, a szászok, németek meg a svábok migrációja és elűzése alapjaiban megrengette a polgárosodás és a modernizáció osztálybázisát, a polgári középosztály hiánya pedig nagymértékben gyöngítette a polgárosodás esélyeit Erdélyben (Diószegi–Süle szerk. 1990: 49–116). A bukaresti nacionalista hatalom mesterségesen megváltoztatta az erdélyi városok nemzetiségi, felekezeti és kulturális szerkezetét: az iparosítással egyidőben pedig etnikai gáttal vette körül az erdélyi városok történeti magját, s közben erőszakos eszközökkel felszámolta a magyar többségű városrészeket is. Minden lehetséges eszközzel megakadályozta az egyetemet végzett fiatalok visszatérését és megtelepedését saját szülővárosukba (Pillich 1985). Az 1980-as évektől kibontakozó élelmiszerhiány csak tovább fokozta a városi magyar lakosok, családok csendes kivándorlását. A magyar polgári réteg, középosztály felszámolása ugyanakkor azt is eredményezte, hogy a magyarság csendesen kiszorult az adminisztratív, a gazdasági meg a pénzügyi életből is (Egyed 1994a, 1995; Tánczos 1998).

A különböző néprajzi és történeti kutatások feltárták és bemutatták, hogy a romániai magyarság befelé nagyon finoman rétegzett, s ennek a belső tagolódásnak számos fele-

kezeti, kulturális, gazdasági, társadalmi és történeti gyökere van. Mindezek a folyamatok és tényezők a romániai magyarság anyaországtól való eltávolodását, a Kárpát-medencében élő magyar közösségek lassú, de biztos szétfejlődését eredményezték (Borbély A. szerk. 2000, Péntek 2001, Péntek–Benő 2003). Ez az egyre kiteljesedő szétfejlődési tendencia elsősorban azzal magyarázható, hogy a magyarság (például Romániában 1920 óta) már teljesen eltérő politikai, gazdasági, társadalmi, oktatási és művelődési közegben él (Diószegi–Süle szerk. 1990). A román többség szomszédságában vagy az azzal együttélő kisebbségi magyarság kultúrája számos archaikus elemet is megőrzött napjainkig. Különböző alap kutatások éppen arra mutattak rá, hogy az eltérő etnikai közegben a magyar közösségeket, családokat, fiatalokat más hatások érik, azok pedig fokozatosan, gyökeresen átrendezik nemcsak kultúrájukat, hanem életstratégiájukat meg identitásukat is. A kutatók azt is kihangsúlyozzák, hogy nemcsak a román többségű városokban, hanem a falusi szórványokban is számtalan esetben csak román pályákon, kapcsolatrendszer segítségével történik a modernizáció vagy a nemzetközi munkamigráció jelentősebb része (Pozsony 2007c).

Számtalan intézményi, politikai és személyi tényező meghatározta az Erdélyben folyó szociológiai kutatások kibontakozását. Magyarai Nándor László tudománytörténeti összefoglalójában mutatott rá, hogy a magyar, román és az európai szociológia hatására Erdélyben elsősorban Venczel József kezdeményezésére bontakoztak ki merészebb koncepciójú, de nagyrészt torzóban maradt próbálkozások. Mivel a második világháborút követő időszakban a kommunista hatalom egyáltalán nem támogatta a tudomány szak intézményesülését vagy átfogó kutatási programok finanszírozását, csak szerény hazai előzményekről és kezdeményezésekről beszélhetünk, tehát egyáltalán nem lehet *nagy* erdélyi magyar szociológiai *hagyományokat* emlegetni (Magyarai N. L. 2003).

Az 1989-es romániai rendszerváltozás után újra Ion Aluș professor szervezte meg a román és a magyar nyelvű szociológiai oktatást a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen. A kolozsvári szociológiai intézet legkedvelt kutatási témái a következők: interetnikus viszonyok (Horváth 2005) és kapcsolatok, demográfiai kérdések (Kiss T. 2003, 2004a, 2005, 2007; Veres 2005a, 2005b, 2006), belső és külföldre irányuló migráció (Csata Zs.–Kiss T. 2003; Horváth 2003, 2004; Horváth szerk. 2005), elnéptelenedés, a fiatal nemzedékek szocializációja (Veres 2000, Veres szerk. 2001), társadalmi szerepének megváltozása (Csata–Erdei–Gábor–Nagy Bernáth–Papp–Veres 2005), a gazdasági szerkezet átalakulása (Neményi 1997, 2002, 2003, 2007), a felzárkózásra képtelen csoportok leszakadása, elszegényedése (Pásztor 2003, 2006; Péter 2003, 2006), az individualizációt és a modernizációt kísérő jelenségek, neoprotestáns közösségek elterjedése, gazdasági és vallásos érdekcsoportok, kegyes mozgalmak megjelenése (Kiss D. 2001, 2003, 2007) stb.

Elsősorban Magyarai-Vincze Enikő szerteágazó nő-kutatásokat kezdeményezett a Babeș–Bolyai Tudományegyetem Európai Tanulmányok Karán. Publikációik szervesen és eredményesen összekapcsolják az angolszász antropológia és az interetnikus kutatások legkorszerűbb módszereit (Magyarai-Vincze 1997, 2001; Cosma–Magyarai-Vincze–Pecican 2002; Feischmidt–Magyarai-Vincze–Zentai eds. 1997).

A Csíkszeredában 1979-től működő Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoport meghatározó szerepet játszott a székelyföldi társadalom rendszeres és tudományos kutatásában az 1989-es rendszerváltozást követő évtizedekben is. Ez az intézmény elsősorban önreflexiót kezdeményezett az erdélyi társadalomkutatásban, módszertani és értelmezési gyakorlatával pedig meghonosította az európai és az amerikai szociálantropológia legújabb eredményeit meg fogalmi nyelvet. A KAM munkatársai az 1980-as években a Bukarestben megjelenő *A Hét* című folyóirat hasábjain és annak *TETT* című, havonta megjelent füzeteiben publikálták elsősorban eredményeiket. Több hangos vitát is gerjesztettek a folklorizmussal, valamint az oral history módszer alkalmazásával kapcsolatban (Niedermüller 1990). Elsősorban a hétköznapi vizsgálatára helyezték a hangsúlyt, ugyanakkor nagy figyelemmel elemezték a romániai magyar intézmények működését, a székelyföldi elvándorlási és elszegényedési folyamatokat, az interetnikus kapcsolatokat, a lokális és a regionális identitás működését (Túros szerk. 1995; Bodó J. szerk. 1996; Bodó–Oláh szerk. 1996, 1997; Gagy szerk. 1996). Továbbá a kommunista korszak rítusait és ünnepelési gyakorlatát, hatalmi beszédmódját és frazeológiáját, valamint elitrekutációját is bemutatták stb. (Bodó J. szerk. 1998).

Összegzés

A romániai magyar társadalom etnográfiai jellegű kutatását folyamatosan és alapvetően meghatározták a hazai politikai és hatalmi viszonyok, a szakemberképzés milyensége, valamint az intézményes háttér alakulása, visszafejlődése és kibontakozása.

Az erdélyi magyar társadalomnéprajz tematikája, terminológiája és kutatási módszertana viszonylag későn, csak a két világháború közötti korszakban alakult ki. Mivel sem egyetemi, sem intézeti háttér nem állt folyamatosan a fiatal magyar társadalomkutatók rendelkezésére 1920–1940 között, ezért csak szerényebb kezdeményezések érlelődhetek akkor, s jelentősen felértékelődött a különböző világ- és kultúraszemléletű csoportosulások által kiadott folyóiratok szerepe.

A két világháború közötti kezdeményezések végül is 1940–1944 között teljesedtek ki, amikor a magyar állam biztosította a legfontosabb tudományos intézetek anyagi hátterét, s a néprajzi képzés újra beindult a kolozsvári magyar egyetem keretében. Ennek a korszaknak a társadalomtudományi szemléletét és minőségét alapvetően meghatározta Bónis György, Gunda Béla és Venczel József tevékenysége, akik pár év alatt elősegítették az erdélyi magyar néprajz professzionálódását, az európai és a magyarországi eredmények befogadását. Ugyanakkor olyan fiatal kutatói nemzedéket⁵ bocsátottak szárnyára, melynek tagjai a második világháború utáni évtizedekben különböző intézményekben

⁵ Lásd Faragó József, dr. Kós Károly, Nagy Jenő, Nagy Olga, Szentimrei Judit stb. munkásságát.

(pl. Néprajzi Múzeumban, Folklór Intézetben) kulcspozíciókhoz jutottak, és nagyszabású, csoportos tudományos célkitűzéseket és feladatokat tudtak megvalósítani.

Miközben a különböző társadalomtudományok a második világháború után gyors fejlődésnek indultak Nyugat-Európában, a Sztálin által diktatórikus eszközökkel irányított keleti vörös blokkban azok fokozatosan elsorvadtak. Napjainkban már köztudott, hogy egyetlen totalitárius rendszer sem tűri meg a fennálló társadalom szerkezetének pontos, valósághű feltárását, átvilágítását és bemutatását, mivel épp annak erőszakos homogenizálására törekszik. 1945 után a szocialista, totalitárius hatalom csakhamar beszűkítette a néprajz egyetemi oktatását, majd felszámolta az önálló magyar universitást, s a különböző akadémiai kutatóintézetekben magyar fiatalokat többé már nem alkalmaztak. A kommunista hatalom, a második világháborút követő években, átmenetileg nem zúzta szét a néprajzi vagy szociológiai intézményrendszert. Gunda Béla magyar állampolgárként egészen 1947-ig Romániában maradhatott és irányíthatta a kolozsvári néprajzi oktatást. Érdekes, hogy miközben Bukarestben Dimitrie Gusti professzort ideiglenesen a Román Akadémia elnökévé választották, az általa vezetett rendszeres falukutatókat már hatalmi szóval leállították. Közvetlenül a román király elűzése után, már 1948-ban olyan új tanügyi törvényt léptettek életbe, melynek következtében felszámolták a rendszeres néprajzi és a szociológiai képzést. Az 1956-os magyar forradalmat követő években pedig Romániában megtiltottak mindenféle empirikus társadalomkutatást.

Közvetlenül Gheorghe Gheorghiu-Dej, román kommunista diktátor halála (1964) utáni évben utódja, Nicolae Ceaușescu, miközben meghirdette Románia Szovjetuniótól való függetlenségét, egyre fokozódó, agresszíven türelmetlen politikát kezdeményezett az ország területén élő kisebbségekkel szemben. Kirakat jellegű politikájának keretében 1965-ben visszahelyezte jogaiba a szociológiát, annak egyetemi oktatását, s engedélyezte újabb empirikus kutatások elvégzését is. A kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Filozófia–Szociológia Tanszékén Ion Aluș kezdeményezésére jelentős csoportos, alapkutatások folytak Hargita, Kolozs, Szilágy és Szatmár megyékben, valamint a mócok által lakott hegyvidéken. Ennek az ideológiai „eresztésnek” a jegyében alkalmazták Venczel Józsefet szakértőként, tudományos munkatársként a kolozsvári BBTE szociológiai laboratóriumában. (Roth 2002: 351–352.)

Az 1968-as eseményeket kísérő ideológiai és nemzetiségi lazításban alapították a Kriterion Könyvkiadót, mely két évtized alatt megjelentette a legjelentősebb, második világháború után végzett csoportos és egyéni terepkutatások eredményeit. A néprajzi kötetek szakmai színvonalát és igényességét elsősorban Salamon Anikó szerkesztő határozta meg, aki az 1970-es évek első felében Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen rendszeres néprajzi tanulmányokat végzett. Kezdeményezte és serkentette a népi önéletírások és élettörténetek megjelentetését, melyek éppen azt dokumentálták, hogy minden korban egy-egy lokális közösség befelé finoman rétegzett volt, s a népi kultúra, társadalom működtetésében, alakításában az egyéneknek meg specialistáknak mindig nagy szerepe volt. Ezek az eredmények fokozatosan szakítottak a népi társada-

lom arctalan vizsgálatával, s egyre inkább a kultúra egyéniesített bemutatását segítették elő (Keszeg szerk. 2005).

Sajnos ez a „nyitás” csak rövid ideig tartott, mivel az 1971-es kínai látogatását követő esztendőben Nicolae Ceaușescu Romániában is meghirdette saját ideológiai, kulturális „forradalmát”. Ennek jegyében előbb lecsökkentették a szociológus hallgatók számát, majd 1977-től betiltották a diszciplína egyetemi oktatását (Roth 2002: 350–351). Miközben a román kommunista totalitárius hatalom az 1970-es évek végén teljesen felszámolta a szociológia szakot, fokozatosan ellehetetlenítette a néprajzi kiadványok megjelentetését is. A Korunk Társadalomnéprajzi Kör, mely elsősorban bölcsészekből állt, egy új kutatói nemzedék kinevelését segítette elő. Aradi József, Nagy Olga és Péntek János alapvetően meghatározta ennek az intézménynek a szemléletét és eredményeit (Borbély É. 2001). Ez a csoportosulás, és azon belül pedig Aradi József, messzemenően elősegítette a csíkszeredai antropológiai munkacsoport megszületését és kibontakozását is. Ez a generáció 1989 után megalakította a Kriza János Néprajzi Társaságot, cselekvő részt vállalt a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék oktatási és kutatási programjainak irányításában, valamint az erdélyi magyar és a romániai néprajztudomány professzionizálásában.

A különböző társadalomtudományok (pl. antropológia, néprajz, szociológia, történeti antropológia stb.) az 1989-es romániai események után Erdélyben is fokozatosan intézményesedtek, rendre megalakultak egyetemi tanszékeik, kutatóbázisaik, s figyelemreméltó szakmai publikációkat jelentettek meg magyar, román és idegen nyelven. Ezek a folyamatok csakhamar elősegítették a specializálódást, munkamegosztást és a versenyszellemet, azonban szükség lesz a különböző társadalomtudományok (antropológia, néprajz és szociológia) képviselőinek egészséges együttműködésére, kommunikációjára és párbeszédére is. Ennek eredményességét bizonyítja, hogy olyan interdiszciplináris jellegű regionális, vidékfejlesztésre irányuló kutatások folytak Erdélyben, melyekben antropológusok, közgazdászok, humángeográfusok, néprajzkutatók, nyelvészek, szociológusok, politológusok vettek részt. Ebből a csoportos, közös munkából született meg a Székelyföldet és az Északnyugat-Erdélyt bemutató szintézis. (Horváth Gy. szerk. 2003, 2006.)

Az 1990-es években Erdélyben olyan új, változatos tudományos intézményrendszer és kutatási paradigma bontakozott ki, mely elsősorban a magyarországi, másodsorban pedig a romániai tudományos élettel alakított ki nagyon szoros kapcsolatokat. Az erdélyi falusi társadalmak kutatásába cselekvő módon bekapcsolódhattak a magyarországi és más országokból származó kutatók és intézmények is (Bárth szerk. 1998, Fülemile-Balogh 1998, Pozsony szerk. 1999). A Romániában élő magyarság társadalomszerkezetével kapcsolatos legújabb eredmények napjainkban már nemcsak erdélyi „piacon” reprezentálódnak, mivel sokszor magyarországi konferencia-kötetekben vagy szakmai periodikákban érhetők el (lásd *Kisebbségkutatás, Magyar Kisebbség, Pro Minoritate, Regio* stb., valamint Mohay 2002). Miközben a kulturális-, a történeti- és a szociálintropológia határozottan új kihívásokat jelent a hazai magyar néprajzkutatók számára, ugyan-

akkor fontos feladat marad a román, az európai és az egyetemes tudományos vérkeringésbe való betagolódás is.

Az Erdélyben kibontakozott társadalomnéprajzi vizsgálatokat is alapvetően az a tény határozta meg, hogy miközben a kutatók nagyobb része mereven és mesterségesen szétválasztotta a helyi közösségek társadalmának valamint kultúrájának vizsgálatát, általában azt elméleti szinten nem tudta sem megalapozni, sem alátámasztani megfelelő módon. Ennek eredményeképpen a legtöbb szerzőnek nem is sikerült mélyebben elemezni vagy értelmezni a bonyolultabb és az összetettebb jelenségeket. Az életvilágok kulturális és társadalmi vetületeinek mesterséges szétválasztása ellenére Erdélyben is tematikailag nagyon színes, interdiszciplináris jellegű társadalomnéprajzi kutatások bontakoztak ki. A legjelentősebb és a legmaradandóbb tanulmányok elsősorban megbízhatóbb, *ke-ményebb* adatok segítségével tárták fel az erdélyi meg a moldvai magyar családok, közösségek, csoportok életmódját és mindennapjait (Niedermüller 1992: 362–363).